

Kadriye YILMAZ*

KLÂSİK TÜRK EDEBİYATINDA MİZAH: HARNÂME-ŞİKÂYETNÂME ÖRNEĞİ**

Öz: Bu makalede Türk edebiyatının iki büyük mizah şahası olan Şeyhî'nin Harnâme'si ile Fuzûlî'nin Şikâyetnâme'sini karşılaştırarak Klâsik Türk Edebiyatında mizahın hangi temel unsurlar üzerine bina edildiği meselesi üzerinde duracağız.

Bilindiği gibi bu iki eserden birincisi mesnevi, ikincisi mektup formundadır. Birbirinden iki farklı formda mizah bakımından iki ayrı şaheser yaratabildiğine göre mizahta dış formun çok fazla bir önemi olmasa gerek. Öyleyse mizahı sağlayan ne? İki eserin karşılaştırılmasında bu sorunun cevabı aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: mizah, Şeyhî, Fuzulî, Harnâme, Şikâyetnâme, aykırılık/uyumsuzluk teorisi

Abstract: In this article, we will focus on the issue of humor built on which primary elements in Classical Turkish Literature by comparing Seyhi's Harnâme with Fuzuli's Şikâyetname, which two major humor masterwork. As you know, one of these Works has a mesnevi form, other one has a letter form. According to us, it should not matter too much external form because different forms from each other can product two separate in terms of humor. In that case, what brings out the humor? We will try to find out answers these two questions comparing these Works.

Key Words: humor, Şeyhî, Fuzulî, Harnâme, Şikâyetnâme, incongruity theory.

GİRİŞ

Bu makalede Türk Edebiyatının meşhur iki mizahî eseri olan *Harnâme* (Şeyhî) ile *Şikâyetnâme* (Fuzûlî) mizahı nasıl sağladıkları bakımından incelenecektir.

Söze bu iki eserin mizahî olmalarının yanında yazılış sebepleri ve dile getirmek istedikleri gerçeklik bakımından da benzerlik gösterdiklerini söyleyerek başlayalım.

*Harnâme*¹'nin yazılış sebebi, Şeyhî (ö. 1419)'nin sultan tarafından kendisine ödül olarak verilen bir timarı almaya giderken, timarın eski sahipleri tarafından yolda engellenip soyulması ve hak ettiği şeyi elde edememesidir. Şeyhî bu eserinde uğradığı haksızlığı devlete bildirmektedir.

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi; kadriyeyilmaz@sdu.edu.tr

** 25-27 Kasım 2010 tarihlerinde Kayseri'de VI. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilerek yeniden düzenlenmiş şeklidir.

¹ İncelememizde Harnâme'nin metni için TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1981), *Şeyhî'nin Harnâme'si*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 106 s. yararlanılmıştır.

Fuzûlî (ö. 1556)'nin *Şikâyetnâme*² adı ile bilinen meşhur mektubunun yazımı da benzer bir sebebe dayanmaktadır. Fuzûlî de kendisine devlet tarafından bağlanan maaşı, ödemeyi yapmakla yükümlü vakıfta görevli memurların engelleyici tavır ve davranışları sebebiyle alamamış ve mağdur olmuştur. Şikâyetnâme bu durumu devlete bildirmek ve hakkının korunmasını istemek amacıyla yazılmıştır (İnalçık, (2010): 401-408).

Biz burada, hemen hemen aynı gerçekliği farklı formlarla, ama mizahî bir üslupla dile getiren bu iki eserde mizahın nasıl sağlandığı üzerinde duracağız.

HARNÂME'DE MİZAHÎ UNSURLAR: KARİKATÜRLEŞTİRME VE YANLIŞ KIYAS

Bilindiği gibi Harnâme mesnevî formunda yazılmış ve bir mesnevîde bulunabilecek hemen bütün bölümlere sahip kısa³, alegorik bir eserdir.

Biz, müellifin başına gelenleri bir temsilî istiâre ile anlattığı ve eserin asıl gövdesini oluşturan bölümü üzerinde durarak diğer bölümlere değinmeyeceğiz.

Şeyhî bu bölümde merâmını “eşek” ve “öküz” figürlerini kullandığı bir hikâye ile anlatır.

Hikâyede, çok az ve pek değeri olmayan bir bedel karşılığında çok ağır işlerde canı çıkarcasına çalışan ve karşılığını alamadığı bu çalışma sonucu iyice zayıflayıp perişan ve hayattan bezmiş olan bir eşeğin bir gün çayırda otlayan besili öküzleri görüp onlara özenmesi, onlar gibi olmak istemesi ve bu arzusunun gerçekleştirilmeye çalışırken elindekilerden de olması anlatılmaktadır.

Bu eserde mizahın, merâmı anlatmak için “eşek” ve “öküz” figürlerinin seçilmesiyle başladığını belirtelim. Bilindiği gibi eşek ve öküz figürleri günlük hayatta ahmaklığı, budalalığı ifade etmek için kullanılır. Öküz figürünün budalalık yanında görgüsüzlüğü ve kabalığı ifade etmek için de kullanıldığını belirtelim⁴. Bu kullanım edebiyat eserlerinde ve hatta maksadı (meramı) görsel olarak anlatan sinema gibi sanatlarda da görülmektedir. Sözelimi, meşhur Tom ve Jerry çizgi filminde Jerry tarafından aldatılan Tom, kendini aynada eşek suretinde görür. Bir başka örnek ise meşhur Pinokya'da görülür. Çeşitli hilelere kanıp evlerinden kaçan çocuklar zamanla eşeğe dönüşürler.

Harnâme'deki “za'îf ü nizâr” ve “yük elinde katı şikeste vü zâr” olan eşek, Şeyhî'yi (ve elbette kendi konumundan memnun olmayıp sınıf atlamak isteyen ama bunu başaramayıp aptal konumuna düşen insanları) sembolize etmektedir. Şeyhî görünen o ki içine düştüğü durumu, hikâyedeki eşeğin durumuyla eşleştirerek bizim günlük hayatımızda arada sırada dediğimiz gibi “Ah benim eşek kafam!” demektedir.

² İncelememizde Şikâyetnâme'nin metni için KARAHAN, Abdülkadir. (1948), **Fuzûlî'nin Mektupları**, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 64 s. yararlanılmıştır.

³ Harnâme, 126 beyittir ve dört bölümden oluşur. I. bölüm (toplam 12 beyit) tevhid ve naat, II. bölüm (toplam 26 beyit) devrin padişahına övgü, III. bölüm ise (toplam 74 beyit) asıl hikâyeyi içerir. Son olarak hatime (toplam 9 beyit) ve dua (toplam 5 beyit) bölümleri de yer almaktadır.

⁴ “eşek”, “öküz”, **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

Hikâyedeki öküzler her ne kadar sadece besili, semiz olmaları ve eşeğe göre lüks bir hayat yaşıyor olmaları yönüyle ele alınıp görgüsüzlük ve kabalıkları söz konusu edilmiyor ise de Şeyhî'yi mağdur eden câhil, görgüsüz ve kaba, güç ve mevki sahiplerini sembolize etmektedir.

Eseri mizahî hâle getiren bir başka şey ise bu “za’îf ü nizâr” eşeğin tasvir edilmişidir. Şeyhî, okuyucuya eşeğin zayıflığını ve güçsüzlüğünü anlatırken âdeta kelimelerle bir karikatür çizmektedir. Bu tasvire göre zavallı eşek, sadece iskeletten ibarettir, sırtına bir sinek konsa yorulmaktadır (ağırlığıyla konduğu nesneyi geçerten sinek motifinin bazı karikatürlerde de kullanıldığını belirtelim).

*Eydür idi gören bu şüretlü
Tañ degül mi yürür süñük çatlu*

*Dudağı sarılmış u düşmüş eñek
Yorılır arkasına kónsa siñek (beyit 43-44)*

Eşeğin sırtından semeri alındıktan sonraki görüntüsünün de karnı beline yapışmış, sıska, uyuz sokak köpeklerine benzetilmesi de yine bir karikatürleştirme olup mizahı sağlayan hoş bir tasviridir.

*Arkasından alınsa pâlânı
Şanki it artuğıydı kаланı (beyit 47)*

Harnâme’de eşeğin sorularına cevap bulmak için başvurduğu firâsetli eşeğin anlatıldığı bölümlerde Şeyhî, mizahı son derece etkili olarak kullanmıştır. Bu tasvirde mizahı sağlayan ahmaklıkla bilgeliğin bir araya getirilemesidir (Eşeğin ahmaklığın sembolü olduğunu hatırlayalım).

*Didi bu müşkilimi itmez hal
Meger ol bir fâlân har-ı a’kal*

*Var idi bir eşek firâsetlü
Hem ulu yollu hem kiyâsetlü (beyit 61-62)*

Yine aynı kesimde firasetli eşeğin, bu akıllı eşeğin (“har-ı a’kal”) tasviri abartılarla yapılmaktadır. Mesela eşeğin yaşı, Nûh Peygamberin zamanına kadar vardırılmaktadır. Bu akıllı eşek kendisini överken Üzeyir Peygamberin eşeği ile kendisi arasında bağlantı kurar hatta Hz. İsa’nın eşeği bile hoş nefesli olmasından dolayı firasetli eşeğe saygı duymaktadır (Burada Hz. İsa’nın nefesi ile ölüleri dirilttiğini hatırlamakta fayda vardır; Hz. İsa’nın nefesi ile ölüleri diriltmesine şahit olan eşeği, ferasetli eşeğe nefesinden dolayı saygı duymaktadır). Bu yüceltmeler çok abartılı olduğu için mizah ortaya çıkmaktadır.

*Nûh Peygamberün gemisine ol
Virmiş İblîse kuyruğıyla yol*

*Dir imiş ben döşedidüm döşegi
Dirilürken ölüp ‘Üzeyir eşegi*

*Hoş nefesdür diyü vü ehl ü faşîh
Hürmet eyler imiş hımâr-ı Mesîh (beyit 64-65-66)*

Zayıf eşeğin, yetenekleri dikkate almaksızın salt dış görünüşe bakıp kendisini ya da kendi türünü öküzlerle kıyaslaması da bir başka mizah unsurudur.

*Her sığırdan eşek nite ola kem
Çün meşeldür ki der benî âdem*

*Har eger hâr u bî-temîz oldı
Çünkü yük tartar ol ‘azîz oldı*

*Bâr-keşlikde çün bizüz fâik
Boynuza niçün olmaduk lâyıık (beyit 78-79-80)*

Burada kıyasın eşek tarafından yanlış verilere dayanılarak yapılması mizahın temelini oluşturur.

*Didi sehl ola bu işüñ aşlı
Çünkü şerh oldı bâbı vü fâşlı*

*Varayın ben de buğdayarpa işleyeyün
Anda yaylayup anda kışlayayun (beyit 90-91)*

Zayıf eşeğin tarlada ekini yedikten sonra yerlerde yuvarlanıp anırması ise normalde bile pek çok insana komik gelir ve Şeyhî de bu manzarayı çok güzel şekilde tasvir etmiştir. Çünkü eşek sesi en çirkin seslerden kabul edilmektedir. Bizim eşeğin, sesine bakmayarak teganniye başlaması son bölümün en mizahî olayıdır.

*Yiyürek toydı karnı çağnadı
Yuvarlandı vü biraz ağnadı*

*Başladı ırlayup çağırmağa
Añup ağır yükin ağırmağa (beyit 98-99)*

ŞİKÂYETNÂME'DE MİZAHÎ UNSURLAR: KARŞITLIK

Yukarıda Şikâyetnâme ve Harnâme'nin hemen hemen aynı sebeple benzer bir gerçekliği ifade etmek için ortaya konulduğunu ifade etmiştik. Şikâyetnâme de Harnâme gibi Fuzûlî'nin sultan tarafından kendisine uygun görülen maaşını (burada *arz*'dan sonra verilen *berât*)⁵ iş güzar ve rüşvetçi

⁵ "... evkâfdan dokuz akçe vazîfeye kanâ'at kılıb 'arz aldum ve berâtı için dergâh-ı 'âlem-penâha irsâl edüb vuşülüne mutaraşşid oldum" (Karahana 1948: 33). Burada *arz* ile Fuzûlî'ye yakın bir âmir tarafından sultana yazılan tavsiye yazısı kast edilmektedir. Arzlar Bâbîâlî'de ilgili bürolar tarafından incelenip veziriâzâmın da onayından sonra (*sahh*) *berât* verilmek üzere nişancıya tevki'i edilmektedir. Berât, nişancı tarafından sultânın tuğrası çekildikten sonra dilek sahibine verilir (İnalçık 2010: 402). "Dedüm berâtumuñ mażmûnu niçün şüret bulmaz. Dediler zevâyiddür huşülî mümkün olmaz" (Karahana 1948: 35). Ona gönderilen arz'da zevâyid ile ilgili bir işaret bulunmadığından Fuzulî'ye verilen tahsisatın memurlar tarafından genellikle başka harcamalar ayrılan ve paranın

memurların engelleyici tavırları yüzünden alamaması ve mağdur olması sebebiyle yazılmıştır.

“Fuzûlî'nin Bağdat seferinden bir müddet sonra yazdığı bu mektup, kendi janrının, bir şaheseri olarak edebiyatımızda, daha çok Şikâyetname adı ile tanınmıştır. Anlaşılan şairin, Padişaha ve devlet ricaline takdim ettiği kasidelere karşı, câize mahiyetinde olarak, İstanbuldan gönderilen daimî bir tahsisat beratının ihtiva ettiği bir kaydın (z e v a i t sözünün) manası, tefsiri ve doğrudan müşkülâtta kopan ümitsizlikler ve isyanlar: ruh fırtınalarına sebep olmuş ve sanatkâr da, bu iç sızılarını, gönül kırgınlığını, vaitlere vefa gösterilmeyişi, devrinin ahvalını... zarif ve müstehzi bir uslûp içinde ifadelendirmiştir” (Karahan 1948: 5)

Benzer gerçeklik Harnâme'de mesnevi formunda ifade edilirken Şikâyetnâme'de mektup formunda ifade edilmiştir. Ancak görünüşte mektup formunda olsa da Harnâme gibi Şikâyetnâme de içinde bir tahkiyeyi barındırmaktadır.

Bu iki eserin ayrıldıkları bir başka nokta ise Harnâme'de gerçeklik temsilî istiâre ile ifade edilirken Şikâyetnâme'de temsilî istiâre ve sembollere başvurulmadan, benzer gerçeklik ya da meram olduğu gibi doğrudan nakledilmektedir.

Şikâyetnâme'de örgü halk şiirindeki “dedim-dedi” yapısını andıran bir şekilde karşıtlıklarla sağlanır (-dım X -dılar yapısı). Şikâyetnâme etki-tepki karşıtlığı üzerinde yükselir. Fuzûlî kendisine tahsis edilen maaşını almak için vakfa gider ve vakıftaki memurlarla görüşmeye başlar. Mizahı buradaki *ben-onlar* karşıtlığı ve onların verdiği cevabın abartılarak ifade edilmesi oluşturur:

“Selâm verdüm rüşvet degüldür deyu almadılar, hüküm gösterdüm fâ'idesüzdür deyu mültefit olmadılar. Egerçi zâhirde şüret-i itâ'at gösterdiler ammâ zebân-ı hâl ile cemî'-i su'âlüme cevâb verdiler. Dedüm يا ايها اصحاب bu ne fi'l-i hâfâ ve çin-i ebrûdur dediler muttaşıl 'adetümüz budur. Dedüm benüm re'âyetüm vâcib görmüşler ve baña berât-ı teķâ'ud vermişler ki evķâfdan hemîşe behre-mend olam ve Pâdişaha ferâgatle du'â kılam. Dediler ey miskîn senüñ mezâlimüñe girmişler ve saña sermâye-i tereddüd vermişler ki müdâm bî-fâ'ide cidâl edesin ve nâmübârek yüzler görüb nâ-mülâyim sözler işidesin. Dedüm berâtumuñ maẓmûnu niçün şüret bulmaz. Dediler zevâyiddür huşulî mümkün olmaz. Dedüm böyle evķâf zevâyidsüz olur mı? Dediler zarûriyyât-ı Âstânenen ziyâde qalursa bizden qalur mı? Dedüm vakf mâlin ziyâde taşarruf etmek vebâldür. Dediler aķçemüzle şatun almışuz bize halâldür. Dedüm hisâb alsalar bu sülüküñüzün fesâdı bulunur. Dediler bu hisâb kıyametde alınur. Dedüm dünyâda dahi hisâb olur zîrâ haberin işitmişüz. Dediler andan daħi bākümüz yokdur kâtibleri rāzî etmişüz” (Karahan 1948: 35).

Mesela “Selâm verdüm rüşvet degüldür deyu almadılar” cümlesini ele alalım. Burda Fuzûlî selam verir, karşı taraf selamını almaz. Karşıtlık, selam vermek-verilen selamı almamaktır. Ancak bu karşıtlık doğrudan doğruya

yetersiz olduğu zevâyid'den verilmeye kalkışılmasında da yanlış ve kötü niyetli bir muamele olduğu açıktır (İnalçık 2010: 403).

mizahı sağlamaz. Mizahı, memurların selamı almama sebebi (“rüşvet degüldür deyu”) sağlar. Eğer burada sebep söylenmeden sadece selam verme ve almama karşıtlığı olsaydı memurlara sadece kızacaktık ancak memurların selam almamaya sebep olarak selamın bir rüşvet olmamasını göstermeleri mizahı oluşturur ve buna sadece kızmaz aynı zamanda güleriz.

Selamlaşmanın akabinde şair “*Bu kaş çatma, surat asma niye?*” (“çîn-i ebrûdur”) diye sorduğunda aldığı cevap “*Bu bizim her zamanki hâlimiz*”dir (“muttaşıl ‘adetümüz budur”) olur. Şüphesiz memurlar böyle bir cevap vermemişlerdir. Fuzûlî onların durumunu onlara kendi dili ile söyletmektedir ki burada da komiği bu söyleyiş sağlar. Eserin sonuna kadar yapı bu şekilde devam eder; yani Şikâyetnâme’de mizahı sağlayan temel şey, olumsuz hasletlerin olumlu bir marifetmiş gibi memurlara kendi ağızlarından söylenmesidir.

SONUÇ

Görüldüğü gibi her iki eserde dış yapılar farklı da olsa mizahı oluşturan iç yapılar benzerdir.

Aslında mizahî eserlerin temel ifade biçimleri olan mürsel mecâz, teşbih, istiâre, kinâyeyi kullanma bakımından ciddî eserlerden de bir farkı yoktur. Sadece mizahî eserlerde mübâlağa dozunun ciddî eserlere göre daha yüksek olması mizahı sağlayan sebeplerden biridir.

Son olarak şunu söyleyebiliriz. Harnâme ve Şikâyetnâme’den yukarıya aldığımız örnekler bakıldığında bu örneklerin mizah teorilerinden en yaygın olan **uyumsuzluk**, **aykırılık teorisi**nin (İng. incongruity theory) mantık uyumsuzluğu, deneyimlerimize dayanan bilgilerle uyumsuzluk gibi ilkeleriyle de örtüştüğü görülmektedir (Usta 2005: 88-90; Özünlü 1999: 21-22, Krikmann 2005: 48-50).

KAYNAKÇA

AKALIN, Şükrü Halûk vd. (2005), **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.

İNALCIK, Halil. (2010), **Has-bağçede ‘Ays u Tarab Nedîmler Şâirler Mutribler**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

KARAHAN, Abdülkadir. (1948), **Fuzûlî’nin Mektupları**, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul.

KRIKMANN, Arvo (2005). “Contemporary Linguistic Theories of Humour” - ISFNR-i 14. kongress ["Folk Narrative Theories and Contemporary Practices"](https://www.folklore.ee/folklore/vol33/kriku.pdf) Tartus 30.07.2005

<https://www.folklore.ee/folklore/vol33/kriku.pdf>

ÖZÜNLÜ, Ünsal. (1999), **Gülmecenin Dilleri**, Doruk Yayınları, Ankara.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri. (1981), **Şeyhî’nin Harnâme’si**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

USTA, Çiğdem. (2005), **Mizah Dilinin Gizemi**, Akçağ Yayınları, Ankara.